կարծես: Արդարացաւ այն ողբն, որ իր մերձաւոր Ալեքսանդրոպոլ (այժմ Լէնինական) քաղաքի բնիկներից, գդայուն սրտի տէր մի եկեղեցական վաղուց յօրինել էր նրա վրայ: Այս ողբն եւս կենդանացաւ եւ Կովկասի Հայ ժողովուրդը վերստին սկսաւ երգի ձեւով զարթեցնել բազմաչարչար քաղաքի յիշատակը: Ահա այդ ողբի սկզբնական տողերը·

«Անի քաղաք նստէր կու լայ
Չկայ բռող մի լայ, մի լայ… [18]»:

(Շարունակելի:) ՍԱՐՈՒԽԱՆ

ՑՈՒՑԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՑ Ի ԲՈՒԼԳԱՐԻԱ

(Շարունակութիւն:)

21.

ԺԱՄՈՒ ԳԻՐՔ (ԿԱՄ ՀԱՒԱՔԱԾՈ՞Յ) Ի ՊԱԶԱՐՋԻԿ

ԹՈՒՂԹՔ՝ 549: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 26½ × 20½ × 11½: — ԹԵՐԹՔ՝ այժմ իբր 46, իւրաքանչիւրը 12 թուղթ, մէկ մասը զուրկ թղթաթիւերէ, գրչէն նշանակուած չըլլալով: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն, 21 × 16½, ներքին լուսանցք՝ 1 սնթմ·: — ՏՈՂՔ՝ 34—35: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ հաստ եւ ողորկեալ: — ԿԱԶՄ՝ փայտեայ հին կաշեպատ: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ՝ չունի: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ գէշ չէ: Առաջին կողքի կաշին պատռած: Ինկած են մի քանի թերթեր ընդ մէջ թղ· 294—295, 299—300ի եւ վերջաւորութեան: Պոկուած կը կարծուին նաեւ Մարկոս, Ղուկաս եւ Յովհաննէս աւետարանիչներու նկարները՝ իւրաքանչիւրի սկզբնաւորութեան — ԴԱՏԱՐԿ՝ թղ· 2բ, 208ա: — ԳԻՐ՝ նոտրագիր, տեղ տեղ փոքրիկ տարբերութիւններով, կարծես ուրիշ գրչէ ելած ըլլային: — ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ՝ անհամար, գրեթէ ամէն գլխոց սկիզբը, մեծ մասամբ բազմագոյն: — ԽՈՐԱԳԻՐՔ՝ Սկզբնատողք եւ Սկզբնատառք՝ յանախ կարմիր կամ բազմագոյն: — ՆԿԱՐՔ՝ 3 հատ, ամբողջ էջերու վրայ, որոնք կը ներկայացնեն՝ թղ· 1բ՝ Սաղմոսաց սկիզբը՝ Դաւիթ· թղ· 208բ՝ Յիսուսի ծնունդը· թղ· 430բ՝ Աւետարաններու սկիզբը՝ Մատթէոս, համետ գործեր: — ԽՈՐԱՆՔ՝ 4 հատ (թղ· 3ա, 209ա, 300ա եւ 431ա): Բազմերանգ, սովորական գործեր: — ԽՈՐԱՆԻԿՔ՝ 3 հատ (թղ· 46ա, 81ա, 99բ): — ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ՝ 26 հատ: Միջակ աշխատութիւններ՝ երկու (կարմիր եւ կապոյտ) եւ աւելի գոյներով: — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ՝ 622 հատ, նոյն, այլազան: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ՌՃԺԶ—ՌՃԺԷ (= 1667—1668): — ԳՐԻՉ՝ Տէր Գրիգոր քահանայ, որդի խոճա Միքայէլի: — ԾԱՂԿՈՂ՝ անշուշտ նոյնը: — ՏԵՂԻ՝ «Պուղտանու Սէհրաբ քաղաք»: — ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ բազմաթիւ. բուն գրչէն կանուրք՝ թղ· 45բ, 81ա, 99ա, 207բ, 395բ, 533բ, մանունք՝ թղ· 40բ, 199ա, 269ա, 337բ, 362ա, 364ա, 367ա, 386ա, 429բ· Նորք՝ թղ· 1ա, 2ա, 207բ, 430ա, 508բ, 548ա, 548բ: — ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ Պազարջիկի Ս· Ստեփանոս եկեղեցւոյ:

[18] Ողբի հեղինակն եկեղեցական է Աղեքս· վարդապետ Արարատեան (վախճ. 1888ին), Անդրկովկասի «Հայ-կաթոլիկաց Հոգեւոր Վարչութեան» ի երբեմն աւագ անդամը:

Մատեանս է ԺԱՄՈՒ ԳԻՐՔ, ուր ի մի ամփոփուած են պաշտաման կարեւոր մատեանք, որոնց մասին կայ եւ ցանկ մը սկիզբը՝ թղ· 1ա, որ է՝

«Այս է ցանկ գըրքիս որ կամիս գտնել· — Սաղմոս ի Դաւիթ· Երանեալ է այր ոչ գնաց ի կատարեալ ըստ կանոնն, Ա: ‖ Աղաւթք մատոյց, կատարեալ· Տէր եթէ զշրթունս իմ բանաս բերան իմ երգեսցէ· Բ: ‖ Տաւնացոյց· կատարեալ սկիզբէն մինչեւ վերջն· Գ: ‖ Շարակնոց, կատարեալ է ամենայն սրբոց առաքելոց մարգարէից վարդապետաց մարտիրոսաց եւ այլ ամենայն սըրբոց· Դ: ‖ Տարոյ գիրք· կատարեալ որք գրեցաւ ամենայն սրբոց· Ե: ‖ Աւետարանք, կատարեալք Մատթէոս, Մարկոս, Ղուկաս եւ Յովհաննէս· Զ: ‖ Մաշտոց վարդապետի զասացեալն· Կնունքն երեխայից· Է· ‖ Զպսակ աւրհնէքն· Ը: ‖ Հաղորդութիւն· Թ: ‖ Աշխարհաթաղն եւ զպզղոջ· Ժ: ‖ Տղայաթաղն· եւ զպզղոջն· ԺԱ: ‖ Տնականն եւ զաղ աւրհնէքն· ԺԲ: ‖ Ողէհանդիստ· ԺԳ: ‖ Զխաչ աւրհնէքն եւ զօծումն.. ԺԴ: ‖ Զեւթներրեակն կատարեալ այբէն մինչեւ ի քէն, որ է պարզատումար· բայց սերտ ուսիր որ չի մոլորիս· եւ հոգովդ չորիս:»

Մատեանս ունի սա գլխաւոր բաժանմունքը·

1· Թղ· 3ա—45բ· Սաղմոս ամբողջ՝ բաժնուած կանոնագլխոց, փոքրայից եւ սաղմոսաց (կը սկսի՝ «Երանեալ է այր որ ոչ գնաց ի խորհուրդ ամբարշտաց…»):

2· Թղ· 46ա—81բ· Ժամագիրք: Սկիզբն՝ «Տէր եթէ զշրթունս իմ բանաս…»:

3· Թղ· 81ա—99ա· Տօնացոյց: Սկիզբն՝ «Աստուածայայտնութեան ճրագալուցին առաջի աւուր զիշերն կանոնագլխին· փառն..»:

4· Թղ· 99բ—207բ· Շարակնոց: Սկիզբն՝ «Երգեցէք որդիք Սիոնի Երգ նոր…»:

5· Թղ· 209ա—429· Ճաշոց· որուն մէջ կան տարւոյն ամէն օրերուն ընթերցուածք:

Ունի հետեւեալ գլխաւոր բաժանմունքը, որոնց իւրաքանչիւրը կը սկսի խորանով կամ կիսախորանով·

Ա· Թղ· 209ա—236ա· «Եւ հովիւք էին ի տեղ(ւ)ոջն յայնմիկ բացաւթեաղք որ պահէին…»:

Բ· Թղ· 236ա—299բ· «Բուն բարեկենդանին է առաւտու… Ծրագ մարմնոյ ակն է…»:

Գ· Թղ· 300ա—337բ· «Ընթերցուածս ի գործոց առաքելոցն: Զբանն առաջին զոր արարի վասն ամենայնի…»:

Դ· Թղ· 338ա—367ա· «Երանելոյն Ներսէսի ասացեալ ի զալուստ հոգւոյն սրբոյ»:

Ե· Թղ· 367ա—386բ· «Ի մեծի աւուր պայծառակերպութեան տօնին· Առաւօտուն ելանեն ի Թաբոր…»:

Զ· Թղ· 386բ—395բ· «Կիրակի ննջումն է Ամենաւրհնեալ սուրբ Աստուածածնին: Առաւօտուն եւ ճաշոյն…»:

Է· Թղ· 396ա—429բ· «Մեծի եւ կենսակիր սրբոյ Խաչին Կիրակէ Առաւօտին… ընթերց· Յառակաց· Դարձեալ եթէ ոք ի նաւ ելեալ…»:

6· Թղ· 431ա—508բ· Աւետարան:
ա· Թղ· 431ա—452ա՝ Մատթէոս:
բ· Թղ· 452ա—465բ՝ Մարկոս:
գ· Թղ· 466ա—490ա՝ Ղուկաս:
դ· Թղ· 490ա—508բ՝ Յովհաննէս:

7· Թղ· 509ա—533ա· Մաշտոց:

Ա· Թղ· 509ա—512բ՝ Կանոն Մկրտութեան: Ասեն սաղ· ի Թիւ· տէր ոչ բարձրացաւ սիրտ Գ անգամ ասեն· եւ ապա քահանայ զաղաւթս ասէ· Տէր Աստուած մեր Աստուած բարերար:

Բ· Թղ· 512բ—514բ՝ Կանոն պսակ զնելոյ: Սաղ· Տէր ի զօրութեան քում…

Գ· Թղ· 514բ· Կանոն պսակ վերացուցանելոյ:

Դ· Թղ· 514բ—515բ· Կանոն հաղորդտալոյ:

Ե· Թղ· 515բ—519բ· Կանոն համաւրէն ննջեցելոց ի թաղման:

Զ· Թղ· 519բ—521ա· Կանոն առաւօտուն ի գերեզման երթան:

Է· Թղ· 521ա—523բ· Կանոն Տղայ թաղտանելոյ:

Ը· Թղ· 523բ—524ա· Առաւօտուն· այգոյն սաղմ· Աւրհնեցէք մանկունք զտէր:

Թ· Թղ· 524ա—526ա· Կանոն· Ողեհանգիստ առնելոյ ննջեցելոց:

Ժ· Թղ· 526ա—526բ· Եւ ապա աւրհնեն զաղն նախ ասեն սաղմ·:

ԺԱ· Թղ· 526բ—528ա· Կանոն տօնական աւրհնեալ Աստուածածին զխոստովանեալն ի զուռն եկեղեց(ւ)ոյ:

ԺԲ· Թղ· 528ա—533ա· Կանոն խաչ աւրհնելոյ· բերեն եկեղեցին եւ լուանան:

8· Թղ· 533բ—535ա· Պարզատումար, մի քանի ծանօթութիւններով [տես Յիշատակագրութեանց կարգին]:

9· Թղ· 535բ—547բ· Եւթներեակ Գ·:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ: (Բուն գրչէն են)՝ 1· Թղ· 40բ· Զատածեալս Գրիգոր երէցս յիշել աղաչեմ, միով հայր մերիւ: Թվ· ՌՃԺԶ (= 1667):

2· Թղ· 45բ· Փառք ներողութեան Աստուծոյ· եւ մարդասիրութեան որ ետ կարողութիւն ծառային իւրոյ եւ կատարեց զսաղմոսս Դաւթեան թվ· ՌՃԺԶին (= 1667) եւ հոկտեմբեր ամսոյ ԺԹ·ին աւրն ուրբաթի ձեռամբ մեղաւոր Գրիգոր քահանայի անարժան եւ անպիտան ծառայիս Աստուծոյ: Կարողութեամբն Աստուծոյ սկսեցի հոկտեմբեր Ա· եւ կացաւ ԺԹ·ին:

3· Թղ· 81ա· Թվ· ՌՃԺԶ· Փառք ամենասուրբ երրորդութեան որ ետ մեղաւորիս ժոյժ, սկսեցի հոկտեմբերի ԺԹ· եւ օգնականութեամբ հոգոյն սրբոյ կատարեցաւ հոկտեմբերի Լ· օրն դշի· ձեռամբ սուտանուն Գրիգոր քահանայի սէհրաթ քաղաքացւոյ:

4· Թ· 99ա· Կարողութեամբն Աստուծոյ· սկսեցի զտօնացոյցս գրել հոկտեմբերի Լ եւ օգնութեամբն սուրբ հոգոյն· աւարտեցաւ նոյեմբերի Զ օրն դշի·: Թվ· ՌՃԺԶ ձեռամբ մեղաւոր տէր Գրիգորի որդոյ խոճա Միքայէլին:

5· Թղ· 207բ· Ընկալայ· կարող Աստուծոյ զօրութեամբն գրել զշարակնոցս· նոյեմբեր Է· եւ օգնութեամբն սուրբ հոգոյն· աւարտեցաւ դեկտեմբերի ԼԱ թվ· ՌՃԺԷին (= 1668): Ձեռամբ անարժան տէր Գրիգորի սուտանուն քահանայի որ միայն անուամբս կամ եւ հեռի եմ ի ճշմարտութենէն:

6· Թղ· 337բ· Ձեռամբ գրեցաւ տէր Գրիգոր սուտանուն քահանայի թվ· ՌՃԺԷ փետրվար ամսոյ ԻԶ օրն դշի·: Քառասուն մանկանցն· ի մեծ պահքն բարով զաւրկ գայ:

7· Թղ· 386բ· Զմեղաւորս՝ զառածեալս՝ զանպիտանս՝ անօգուտս՝ զանարժանս՝ յիշել աղաչեմ միով հայր մերիւ եւ Աստուած

© National Library of Armenia

ողորմի ասելն չխնայէք: Ինձ՝ Գրիգորիս. եւ ծնողաց իմոց. սնուցողիս: Թվ. ՌՃԺԷ:

8. Թղ. 533բ. (Իբր Նախադրութիւն Պարզատումարի). Թվ. ՌՃԺ. բանալի առաջի գիրն ո՛նէ: Եւ տանուտէրն ի վերեւն խոյն է: Եւ կարմիր գրած տողերն նահանջ է... Պարզատումարս գովելի՝ է գեղեցիկ եւ պիտանի՝ զբոլոր տարին յինքեան ունի... է սահմանած անփոխելի, մինչ ի գալուստն Քրիստոսի որք ընթեռնուք սիրով սրտի, յիշման առէք զմեզ արժանի զԳրիգոր երէց մեղօք ի լի:

Ծանիր ով ընթերցող. հողոյ գալ. Կիր. օրն. բար. է Եղիական պահոցն... եւայլն:

9. (Նոր գրիչներէ)՝ Թղ. 1ա. Ես Ծուռութցի Ճարակէնց մահտեսի Նիկողոսի որդի Աւումըս գրեցի թվին Փրկչին 1706 եւ թվական մերոյ ՌՃԾԵ եւ յամսեանն փետրվարի ի Պազարջկումն: (Աւելի վար՝ նոյն գրչէն՝) Ա՛ռ զձեզ աղաչեմ հայրք եւ եղբարք եւ որքըդ հանդիպիք յայսմն տեղիս մի բերան ասացէք Աստուածն յամենայնի իւր բանն ի բարին յառաջնորդէ: (Աւելի վարը՝) Ես Աւումս գրեցի (տակը թուանշաններ՝ անընթեռնլի):

10. Թղ. 207բ. Աւաք կողմն է գայ զօրութեանց թագաւորութեանն իջէ այս ասա.

Ես չուռութցի մահդասի Նիկողոսի որդի աւում եսայ ձայն քաղեց չարականոցէն արդ յիշեցէք միով հայր մերիւ:

11. Թղ. 508բ. Ես չուռութցի ճարակէնց Նիկողոսի որդի Աւումըս գրեցի թվին Քրիստոսի ՌէճՁին եւս թվականիս Հայոցըս ՌՃԾԵին բազարջիկումն եւ որ հանդիպեսցի սմայ. միով հայր մերիւ յիշեսցի զծնողսն իմ. եւ ինքն յիշեալ լնի գալստեանն Մեսիայի:

12. (Տարբեր գրչէ). Թղ. 548բ. Ես տէր մանուկըս եկի ի Պազարճուկն թվին ՌՃԾԵ (=1709)ին յունվարի ամսուն ԺԲին: (Աւելի վարը՝) Տէրըն մեր Յիսուս Քրիստոս կու հրամայէ ի փրկական սուրբ աւետարանին ասելով թէ ուր գանձն ձեր է անդ եւ սիրտք ձեր եղիցին: Հրեշտակըն ասէ առ սուղուկեցին անուն կենդանու ունիք ապա մեռեալ էք:

13. (Այլ գրչէ). Թղ. 1ա. Ես ականցի տիրացու առաքելի որդի Անդօնս գրեցի թվն. ՌՃՂԱ (=1742)ին օգոստոսի Ըին եղեւ Պազարջիկումն ով որ կարդայ մէկ հայր մեղայի յիշէն յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ:

14. Թղ. 2ա. Ի թուին հազար հարիւրի իննսուն եւ երկուի (=1743) եւ ի ամսեանն յունուրվրի. տասնու եւ ի հինգ ի ժամանակս հայրապետի էջմիածնայ սուրբ աթոռի Ղազար կաթողիկոսի. ընտիր եւ քաջ առաջնորդի, լուսավորչին փոխանորդի Հայաստանեայց հովայպետի. յորդորանօք բարեյիշի յակոբայ մէ(ծ°) վարդապետի պմիանոյ գահին առաջնորդի. ճշմարտութիւն քարոզողի. ես անթօնըս նուաստ հոգի եւ եմ որդի առաքէլի. եւ եմ կեղէնըն ականցի գայս ռտանայորս չարադրեցի. Ա՛ռ զձեզ աղաչեմք հայրք եւ եղբայրք եւ որքըդ հանդիպիք յայսմ ի տեղիս մի բերան ասացէք յաստուածն յամենայնի եւ բանն ի բարին առաջնորդի: (Ստորեւ երեք տող երկար շարք մը թուանշաններու՝ հանելուկի նման:)

15. (Ուրիշ գրչէ). Թղ. 548ա. Ես Թամբաղի որդի անպիտան եւ ամեց փոքի Աստուածատուրս: Յամի լուսաւորութեան ամենայնի աշխարհի Հայաստանեայց հազարերորդի երկերիւրերորդի հնգետասաներորդի (=1766), եւ յամսեանն Դեկտեմբերի Լին հանդիպեալ սոյն սրբոյ գրի ի Պազարճուխ քաղաքի, ձեռամբ իմով զայսքանս նոտարեցի. եւ յերեսս անկեալ աղաչեմ ընթերցողաց. յիշել ի հող մահու ննջեցեալս միով հայր մերիւ. եւ յիշօղքդ յիշեալ լիջիք աւողէն բարեաց:

16. (Նոյն էջը, տարբեր գրչէ՝) Ես քրեցի Պօղոսին որդի տիրացու սարգիս ի թվին ՌԲՃԹ (=1760) յունվարին ժին:

17. (Այլ գրիչ). Թղ. 207բ. Նուաստ ծառայ տեառն եւ անարժան սպասաւոր բանին, Ադրիանուպօլսեցի Ղեւոնդ Քահանայ Փափազեան յերկրորդում ամի ձեռնադրութեանս 1880 օգոստոս 15 եւ Հայոց ՌՅԼ եւ Նաւասարդի Գ. եկի յայցելութիւն Բազարճըղ քաղաքի (մերձ ի Փիլիպուպօլիս) եւ մեծ հիւրընկալութեամբ պատուեցայ ի սիրելի ազգայնոց:

18. Թղ. 430ա. Թուական Փրկչին 1880 սեպտեմբեր 5, Թուական Հայոց ՌՅԼ (1330) Նաւազարդ. ԻԴ. Թուական Տաճկաց ١٢٩٧ (1297) Շէվալ ١٢· Թուական Հրէից 5641 Թշրի 12.

Ղեւոնդ Քահանայ Փափազեան
Ադրիանուպօլսեցի
(առժամանակեայ հովիւ ի Բազարճըղ):

19. Թղ. 508բ. Ես Ադրիանուպօլսեցի Ղեւոնդ Անարժան քահանայս Փափազեան եկեալ աստ ի Բազարճիք յԵկեղեցին սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկային եւ կեցեալ աւուրս ինչ՝ իբրեւ ամիսս երկու եւ կէս մեծ պատիւ եւ սէր ցոյց եռուն մեզ օրհնեալ Հայազգի ժողովուրդք տեղւոյս, որոյ փոխարէն ինքն Տէր Յիսուս Քրիստոս հատուսցէ յիւր անսպառելի գանձուցն եւ զհոգիս ննջեցելոցն Երանաւէտ կենաց լուսոյն լուսաւորեսցէ. ամէն: Յամի շնորհաց Փրկչին 1880 օգոստոս 15 եւ Հայոց ՌՅԼ Նաւասարդ ամսոյ Գ. յաւուր ուրբաթի եկի եւ ի նոյն ամի ի 27 ամսեանն հոկտեմբերի մեկնեցայ օրհնելով:

Յայսմ ժամանակի քաղաքական կառավարութիւնն էր ազատ ինքնավարութիւն (աւթօնօմի) որ եւ վարէր գլխաւորութիւնն ի Փիլիպուպօլիս բարձրապատիւ Ալէքօ Վօկօրիտէս փաշա (քրիստոնեայ յոյն) ընդ գերիշխանութեամբ Սուլթան Համիտ Թագաւորին Թրքաց:

20. (Տարբեր գրչէ): Թղ. 430ա. Ես խոնարհ ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի որդւոյն Աստուծոյ ընիկ Ա. պօլսեցի 1893 Թըւականին Քրիստոսի հանդիպելով այս Թ. Փազարճըք հոս ալ մընացի եւ այս ձեռագիրըը 10—13 տարիներէ ի վեր կորսըւած եւ մորցըւած ըլլալով ես գըտայ գրեթէ հողերու մէջ թաղուած:

Յարութ. Գուեումճուեան 1908 Յունվ. 1:
(Աւելի վարը՝ տարբեր գրչէ). 1917 ապրիլ 20, Թ. Փազարճըք, Անդրեաս Յ. Էկինլիեան:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ. Ձեռագրիս գրիչ Տէր Գրիգոր քահանայ Սէրաթի մէջ 1662ին ծաղկած է նաեւ (ըստ իրեն՝ գրած) Սաղմոս եւ Ժամագիրք մը (Տաշեան, Մայր Ցուցակ, Թ. 69, էջ 310—313):

Հմմտ. նաեւ «Գիրք Ձեռնադրութեան» մատենի գրիչ Տ. Գրիգորի հետ (Տաշեան, անդ, Թ. 331, էջ 775—776):

22.

ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԻՒՂԱԲԵՐԻՑ

Ի ՊԼՈՎԴԻՒ

ԹՈՒՂԹՔ՝ 8 (եւ 2 կազմի թղթեր): — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 39½ × 28 × 2: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն, իւրաքանչիւր սիւնակ՝ 28½ × 9, առնուած շրջագծերու մէջ: — ՏՈՂՔ՝ 17: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ հաստ եւ ողորկ, սպիտակ: — ԿԱԶՄ՝ խաւաքարտեայ, թաւշապատ (թալի գոյն): Երկու կողերուն՝ արծաթեայ քանդակներ, որոնցմէ առաջինը կը ներկայացնէ Ս. խաչելութիւնը՝ 19½ × 15 սմ. մեծութեամբ, եզերուած՝ անկիւնները 4 հրեշտակներու նկարներով եւ 3½ սմ. լայն շրջագծով, իսկ ետեւը՝ Ս. Յարութիւնը՝ նոյն ծաւալով, եզերուած 4 աւետարանիչներու նկարիկներով: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ՝ չունի: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ նոր եւ մաքուր: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր, սեւ մելանով: — ԽՈՐԱՆ՝ 1 (թղ. 2ա), ոսկեզօծ, համեստ գործ: — ՆԿԱՐ՝ 1 (թղ. 8բ), ծաղկազարդ սափոր մը, վրան մեծադիր խաչ մը, ոսկեզրուագ: — ԶԱՐԴԱՆԿԱՐՔ՝ 3, պարզ աշխատութիւններ, որպէս կիսախորան դրուած: — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ՝ չունի: — ԴԱՏԱՐԿ՝ թղ. 1բ: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ՌՄՁԳ = 1834 Յունուար 27: — ԳՐԻՉ՝ Պետրոս Դպիր Տէրեայ Ստեփանեան Ա. Պոլսեցի: — ՏԵՂԻ՝ Փիլիպպուպոլիս (Պլովդիւ): — ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ թղ. 1ա եւ թղ. 8ա: — ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ Պլովդիւի (Ֆիլիպէ) Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ:

Մատեանս է ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԻՒՂԱԲԵՐԻՑ (Թղ. 2ա—8ա):

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ. 1. Թղ. 1ա (ճակատը, ծաղկազարդ շրջանակի մէջ): — Սուրբ Աւետարան Իւղաբերից՝ Չորից Աւետարանչաց որոշակի գրեալ:

Ի Պատրիարգութեան Կոստանդինուպօլսոյ Տեառն Տեառն Ստեփաննոսի Աստուածաբեալ Արքեպիսկոպոսի:

Յիշատակ վասն կենդանեաց եւ ննջեցելոց. Փիլիպպուպօլսոյ սուրբ Գէորգ Եկեղեցւոյ: յԱմի տեառն 1834. եւ Հայոց՝ ՌՄՁԳ. յունվարի 27: Ի Փիլիպպուպօլիս քաղաք:

2. Թղ. 8ա. Սե՛ռն բաղձանօք՝ ի յիշատակ իւր եւ համայն իւրայնոց՝ կենդանեաց եւ հանգուցելոց. եւ վասն նորոց հանգուցեալ դստերն Ֆրանկիւլին. ետ գրել՝ յիշատակ ասնելով հրաշագեղ Սուրբ Գէորգ եկեղեցւոյն Փիլիպպուպօլսոյ՝ ընտրելագոյն գրուածով. Փիլիպպուպօլսեցի Հանգուցեալ մահտեսի Ստեփանեան Սարաֆ մահտեսի Յարութիւն բարեպաշտօն անձն՝ ի չքեղութիւն տէրունեան չորից Աւետարանչաց Իւղաբերից՝ եւ ըստ արժանւոյն արծաթապատեալ: Տէր ընկալցի զվարձս իւր եւ հարուսցէ զփոխարէնն ի կրկին կեանս՝ յողորմութենէ իւրմէ:

Գրեալ մեծաւ զգուշութեամբ եւ մաքուր եւ ընտիր գրով գեղեցկագունիւ ձեռամբ՝ Տէրեայ Ստեփանեան Դպիր տիրացու Պետրոսին՝ անդրիանուպօլսեցւոյ. ի Փիլիպպուպօլիս քաղաք:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ. Ձեռագրիս գրիչ Պետրոս Դպիր Տէրեայ Ստեփանեան Ա. Պոլսեցի գրած է նաեւ Պլովդիւի մէջ 1828ին՝ «Սպասաւորութիւն Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ» (տե՛ս «Ցուցակ»ի Թ. 12 ձեռագիրը, Հանդ. Ամս. 1938, էջ 211—214):

© National Library of Armenia

23.

ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԻՒՂԱԲԵՐԻՑ

Ի ՎԱՌՆԱ

ԹՈՒՂԹՔ՝ 6: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 37 × 27½ × 1: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն· իւրաքանչիւր սիւնակ 10 սնդմ· լայնքով, նեբքին լուսանցք 1½ սնդմ·: — ՏՈՂՔ՝ 33: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ հաստ եւ յղկուած, փայլուն: — ԿԱԶՄ՝ ամուր խաւաքարտեայ, թաւշապատ (մութ կարմիր), կողերուն՝ արծաթեայ քանդակներով, որոնք կը ներկայացնեն սկիզբը՝ Ս· Խաչելութիւնը, անկիւնները չորս հրեշտակներով, ետեւը Ս· Յարութիւնը, եզերուած Ս· Գրեան չորս նկարիկներով: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ նոր: — ԳԻՐ՝ մեծ բոլորգիր, սեւ մելանով: — ՍԿԶԲՆԱԳԻՐՔ՝ թռչնագիր, բազմագոյն: Խորագիրք՝ կարմիր մելանով: — ԽՈՐԱՆՔ, ԶԱՐԴԱՆԿԱՐՔ եւայլն· չունի: — ԴԱՏԱՐԿ՝ թղ· 1 եւ 6 (որպէս պահպանակ): — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ՌՄԿԱ (= 1812): — ԳՐԻՉ՝ Տ· Մելքոն քհն·: — ՏԵՂԻ՝ Կ· Պոլիս: — ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ թղ· 5բ: — ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ Վառնայի Ս· Սարգիս եկեղեցւոյ:

Մատեանս է ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԻՒՂԱԲԵՐԻՑ (Թղ· 2ա—5բ):

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Նօտրագիր· Թղ· 5բ· — Յիշատակ է չքեղազարդ պատկերաւոր եւ արծաթապատ Իւղաբերից սուրբ Աւետարանս ի Վառնայ Սուրբ Սարգսի Եկեղեցւոյն· որ եւ Վառնացի Փօս պըյըկ պարոն մահտեսի Սարգիսն՝ վասն իւր եւ վասն համայն կենդանեաց եւ ննջեցելոյն իւրոց:

Արդ՝ խնդրի ի վայելողացդ զսա, միով Հայր մերիւ յիշել առ Տէր, եւ յիշօղքդ՝ լերուք յիշեալք ի Տեառնէ մերմէ ամէն:

Գրեցաւ ի Կոստանդնուպօլիս ի ՌՄԿԱ. Թուականիս մերոյ, յունվարի Ա, ձեռամբ սուրբ Հրեշտակապետ Եկեղեցւոյ յետին սպասաւոր Տէր Մելքոն տրուպ քահանայի:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ. Ձեռագրիս գրիչ Տէր Մելքոն քհյ· (աթոռակալ Պալաթու Ս· Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ) օրինակած է նոյնպէս 1817ին «Պատմութիւն եւ պատճառ եւ կերպ ստանալոյն ազգիս Հայոց, Յունաց Ս· Հրեշտակապետ եկեղեցւոյն... առ դրան Պալաթու...» գրքոյկը (Մելքոն Աստուր՝ Երեքդարեան Պատմ. Ս· Հրեշտակապետ Եկեղեցւոյ Պալաթու, էջ 42), զոր ապա ճոխացուցած 1837ին՝ նոր տեղեկութիւններով (Անդ, էջ 43 եւ 133· հմմտ. Տաշեան, Մայր Ցուցակ, էջ 912), իսկ 1839ին օրինակած է «Գիրք ճակատամարտութեան»ը (Տաշեան, անդ, 937):

24.

ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԻՒՂԱԲԵՐԻՑ

Ի ՎԱՌՆԱ

ԹՈՒՂԹՔ՝ 14: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 42 × 32½ × 1: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ խառն (միասիւն եւ երկսիւն), 32 × 26, առնուած կապոյտ շրջագծի մէջ: — ՏՈՂՔ՝ 21: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ հաստ եւ յղկուած: — ԿԱԶՄ՝ խաւաքարտեայ թաւշապատ (գոց կարմիր), կողքին արծաթեայ քանդակներով, սկիզբը՝ Ս· Յարութիւնը եւ ետեւը խաչէն վար առնուիլը: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ՝ չունի: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ Նոր. կը պակսին կէսերը Ա· եւ ԺԴ· անգիր թուղթերուն: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր մեծ, սեւ մելանով: — ՆԿԱՐՔ՝ 4, աւետարանիչներու սկզբնաւորութեան հանդիպակաց էջերուն վրայ (թղ· 3բ, 5բ, 7բ, 9բ), մեծադիր՝ ամբողջ էջ, իսկ ուրիշ 4 նկարներ՝ անոնց կէս մեծութեամբ կը ծառայեն իբր կիսախորան՝ աւետարաններու սկզբնաւորութեան (թղ· 4ա, 6ա, 8ա, 10ա): Բաւական յաջող գործեր, հարազատ եւ նոխ գոյներով: — ՍԿԶԲՆԱԳԻՐՔ՝ հրեշտակագիր եւ թռչնագիր: — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ՝ չունի: — ԴԱՏԱՐԿ՝ թղ· 1, 2, 3ա, 12, 13, 14: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ անյայտ· կը թուի ԺԹ· դարու սկիզբը: — Գրիչ՝ անյայտ: — ՏԵՂԻ՝ անծանօթ: — ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ Վառնայի Ս· Սարգիս Եկեղեցւոյ:

Մատեանս է ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԻՒՂԱԲԵՐԻՑ (Թղ· 4ա—11բ):

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Բուն գրչինը կը պակսի· կողքին արծաթեայ Ա· քանդակին վրայ՝ Քրիստոսի դամբանին վերեւ՝ փորագրուած է· «Յիշատակ է Իւղաբերից սուրբ աւէտարանս Վառնա սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյն Բալլուցի Հաւա քաղաքն Մէլգոնեան աստուածասէր Կիրակօս աղա որօ վարցահատույց աչն անէղին լիցի յամի տեառն 1847 եւ յուլիսի 1»:

Թղ· 3բ· Կարմիր մելանով գրուած նոյնը՝ սրբագրուած· «Յիշատակ է՝ Իւղաբերից սուրբ Աւետարանս Վառնայու սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյն՝ Բալուցի Հաւա գիւղէն Մելքոնեան Աստուածասէր Կիրակոս Աղայի, որոյ վարձահատոյց աջն անեղին լիցի· յամի տեառն 1847 եւ յուլիսի 1»:

25.

ՀԱՒԱՔԱԾՈՅ ԲԺՇԿԱՐԱՆ

Ի ՊԼՈՎԴԻՒ

ԹՈՒՂԹՔ՝ 131: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 17½ × 11 × 2: — ԹԵՐԹՔ՝ 11, Ա·—ԺԱ· խառն եւ պակասաւոր (Ա·—Բ·՝ 10ական, Գ·՝ 12, Դ·՝ 16, Ե·՝ 14, Զ·—Է·՝ 16ական, Ը·՝ 6, Թ·՝ 16, Ժ·՝ 10, ԺԱ·՝ 5): — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասիւն, 14 × 8: — ՏՈՂՔ՝ 18—20: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ, միջակ հաստ եւ ողորկ: — ԿԱԶՄ՝ խաւաքարտեայ հին կաշեպատ: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ՝ չունի: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ գէշ չէ, բայց քանի մը թղթեր մէջէն եւ վերջաւորութենէն կը պակսին· չունի նաեւ նակատը: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր միջակ, աննաշակ: — ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ՝ ընդհանրապէս կարմիր մելանով: — ԶԱՐԴԱՆԿԱՐՔ եւայլն· չունի: — ԴԱՏԱՐԿ՝ չկայ: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ իբր ԺԸ·—ԺԹ· դար: — ԳՐԻՉ եւ ՏԵՂԻ՝ անծանօթ: — ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ կը պակսին: — ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ անձնականիս· գնած եմ զայն Շումէնցի ազգայինէ մը 1939ին:

Մատեանս է Հաւաքածոյ մարդկային կազմախօսական-բժշկական եւ բուսաբանական գիտելիքներու, գրի առնուած հայերէն եւ հայատառ թուրքերէն լեզուներով:

Կը բովանդակէ·

1· *Ա·* Թղ· 1ա—5ա· *Նախադրութիւն-բացատրողական մը (Թրքաբարբառ):*

Բ· Թղ· 5ա—57բ· *Կը խօսի 26 գլուխներու մէջ (Ա·—ԻԶ·) մարդակազմութեան, մարդկային զանազան զգայարանաց, գործարաններու եւ անդամներու դերի եւ դարմանման այլազան ձեւերու մասին, յիշատակութիւններ ընելով այս առթիւ Գալիանոսի (Թղ· 2բ, 5ա, 54բ), Ճալինոսի (Թղ· 42ա), Արգիանոսի (Թղ· 44ա), Մասեհի (Թղ· 45ա), Զաքար օղլուի (Թղ· 45ա) եւ Յովհաննէս Հէքիմի (Թղ· 52բ) մասին (գրուած է հայատառ Թրքաբարբառ):*

2· Թղ· 57բ—99բ· *61 գլուխներու մէջ (Ա·—ԿԱ·) կը խօսուի զանազան բոյսերու, հունտերու, խոտերու եւ անոնց բուժական յատկութեանց մասին (նոյնպէս Թրքաբարբառ, տեղ տեղ հայերէն բացատրութիւններով):*

3· Թղ· 99բ—131բ· *Այս բաժնին մէջ, որ հայերէն լեզուով է, 136 փոքրիկ գլուխներու մէջ (Ա·—ՃԼԶ·) կը տրուին նոյնքան դեղերու պատրաստութեան կերպերը, որոնցմէ մի քանի հատ կու տանք ստորեւ:*

Թղ· 99բ· *Ա· Վասն դալիեօն եախըյի· ԻԵ տրամ խիժ, ԻԵ տրամ մոմ· սեւ ձութով հալէ եղջիւրին վրայ քսէ:*

Բ· Վասն Թելօն չինելոյ· Ը տրամ· խէժ· Ժ տրամ մոմ· ԺԲ տրամ սեւ չամիչ· Ժ տրամ սեւ ձութ· այնչափ ծեծէ մինչեւ որ ըլնայ:

Գ· Վասն սրդէ մէլհէմի· Ժ տրամ միւրտեսենգ· Ժ տրամ ախըրի, երկուք միատեղ փոշի ըրէ· յառաջ Գ դգալ եօղուղ ալ էրէ· յետոյ քացախը կերցուր մինչեւ ըլնայ:

Դ· (Թղ· 100ա)· Վասն եաղլամայ· ԺԵ տրամ սապօն· Ժ տրամ ախըրի, երկուք միատեղ փոշի արէ· Ժ տրամ սնդիկ· Գ տրամ սիւլէմանի, զէյթին եաղիով մեացուր· ԲՃ տրամ կարաք եղ հալէ· հավանը մուր ալ լից որ կապուտ ըլնայ:

Ե· Վասն դեղին մէլհէմի· ԳՃ տրամ խիժ· ԲՃ ձէթ· Ծ տրամ տալ մոմ խով եփէ քամէ:

Զ· Վասն խասապ մէլհէմի· Լ տրամ խիժ, Խ տրամ պալ մոմի· Ե հավաճիվայ· Ծ տրամ սեւ ձութ· մէլհէմ ըրէ:

Է· Վասն կանաչ մէլհեմին· Ծ տրամ խիժ· ԿԵ տրամ զէթին եաղի· ԺԵ տրամ պալ մոմի· կրակին վրայ եփէ· վար առած ժամանակդ տրէմի խալեմի ժէնդ էռ քանի պաղէ ցանէ, յետոյ քամէ· եւայլն:

Ն· ԳԱՍԱՊԵԱՆ

N. ADONTZ — Samuel l'Arménien, roi des Bulgares. Bruxelles, Académie, 1938. [Արտատպ· Mémoires Acad. R. de Belgique, Cl. d. Lettr. XXXIX.] 63 էջք. գին՝ 15 ֆր·:

Բուլղարներու պետութիւնը բիւզանդական տիրապետութեան դէմ գիւցազնօրէն պաշտպանողը՝ Սամուէլ Κομητόπουλος (997—1040) Հայ մըն էր, որ թէեւ պատմական նորութիւն մը չէ, սակայն հեղինակը հոս կ'ուսումնասիրէ Բուլղարներու երկրորդ պետութեան պատմութիւնն իր ամբողջութեամբը՝ մասնաւորապէս ժամանակագրական տեսակէտէ: Կ'օգտագործէ աւելի լայն կերպով քան որ մինչեւ հիմայ եղած է, արեւելեան աղբիւրներն եւ իրապէս երեւան կը բերէ բազմաթիւ ոչ աննշանակ համաձայնութեան եղրներ: Բ· հատուածին մէջ կը խօսի Սամուէլի ծագման մասին հետեւողութեամբ Ասողիկի, զոր կը պաշտպանէ ամէն հնարաւոր առարկութեանց դէմ: Սամուէլին հայրը Նիկողայոս իր երկու Սամուէլ եւ Դաւիթ որդիներով Դերջանէն Կ· Պոլիս (ἑταιρεία) կու գայ եւ հոն κόμης կ'անուանուի: Ասողիկի համաձայն ապա Ռոմանոսին՝ Բուլղարներու ցարին ծառայութեան մէջ կը մտնէ եւ անոր մահէն ետքը (997/98· ժամանակագրութեան մասին հմմտ· էջ 13 յջ·) իր որդիները Բուլղարներու առաջնորդութիւնն իրենց ձեռքն կ'առնեն: Երբ Կեդրենոս չորս κομητόπουλοι կամ ըստ Ասողիկի «կոմսաձագ»եր կը յիշէ, այսու կը խառնաշփոթէ նա Սամուէլի եւ Դաւթի՝ բուն «կոմսաձագ»երուն հետ Մովսէս եւ Ահարոն՝ Բուլղարեայ ցարին՝ Պետրոսի Յովհաննէս եղբօր որդիներն — երկուքն ալ մօր կողմէ Հայ, որոնք հետեւաբար

© National Library of Armenia